

נא לא להוציא מביהכ"נ עד יום ב'
ואם בדעת הגבאים לגונוזו במוצ"ש,
ניתן לקחת במוצ"ש.

דבריהם

דרשות ומאמרים
מלאים וגדושים בדבקות ואהבת ה'
מלווים בסיפורים מלהיבי הנפש
על סדר

לך לך

◆ גלות ישמעאל ◆

נכתב בעזרת החונן לאדם דעת
על ידי
יוסף חיים ב"ר דניאל זצ"ל אליהו

הוקדש לעילוי נשמת
מיכל בת דינה גבסי ע"ה
נלב"ע לאחר יסורים קשים
ביום ד' חשון תשפ"ד
ת.נ.צ.ב.ה.

כל הזכויות שמורות

למחבר

לפרטים

054-8428679

לקבלת החוברת ניתן לשלוח
בקשה לכתובת המייל:

D0548428679@gmail.com

וכן ניתן להוריד דרך אתר דרשו
תחת השם "גליון דברי חיים"

לך לך

גלות ישמעאל

ויאמר לה מלאך יי הנף הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע יי אל ענגיך: והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל פני כל אחיו ישכן: (בראשית טז יא-יב)

אמרו רבותינו במדרש (בראשית רבה מה ט) "והוא יהיה פרא אדם" (בראשית טז, יב), רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, רבי יוחנן אמר שהכל יהיו גדלים בישוב והוא יהיה גדל במדבר.

רבי שמעון בן לקיש אמר פרא אדם, ודאי, שהכל בוזזים ממוזן והוא בוזז נפשות. (בראשית טז, יב):

ידו בכל ויד כל בו, קרי ביה פלבו, הוא והפלג שוים, מה הפלג אוכל נבלות אף הוא אוכל נבלות.

פרא אדם

בספר נאות דשא שחיברו הרב שמעיה אליעזר דיכובסקי זצ"ל (אביו של הדיין הרב שלמה דיכובסקי שליט"א) כותב: וראיתי לציין בזה אימרה אחת מה שאמר לי החסיד שבכהונה, רבן של ישראל, פאר הדור, קדוש ישראל החפץ חיים זצ"ל בנושא הנ"ל, בשאלה אחת ששאלתי אותו, וכך היה המעשה.

בתחלת שנת תרצ"ג התארגנה קבוצה של בני תורה מבני הישיבות לנסוע לארץ ישראל, על מנת ללמוד תורה שם, וגם אני הייתי בתוכם, אבל היות שהיו לי הרבה ספיקות בדבר, כי ידעתי שהרבה מגדולי ישראל, וביחוד רבנן ראשי מתיבתא, התנגדו בתוקף לרעיון זה שבני ישיבות יסעו לארץ ישראל אפילו על מנת ללמוד תורה, באמרם כי עדיין לא נוצרו התנאים שיוכלו ללמוד תורה בארץ ישראל בשקידה גדולה כמו שלומדים תורה בישיבות בחו"ל.

ולכן אמרתי בלבי, כי אל לי לבא לשאול כעת את דעת רבותי בזה, כי בודאי התשובה תהיה שלילית, וקיימתי בעצמי לנהוג בדבר זה, כמו שנהג ר' זירא, הגמרא (כתובות קי:): מספרת שרבי זירא רצה לעלות לארץ ישראל ולכן מחמת זה לא רצה לפגוש את רב יהודה, שלא יאסור עליו לעלות, כי רב יהודה אמר כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שהפסוק אומר (ירמיהו כז כב) "בְּבֹלָה יוֹבְאוּ וְשָׂמָה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם נְאֻם יי' וְהַעֲלִיתִים וְהַשְׁבַּתִּים אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה:"

וע"כ החלטתי לנסוע לשאול בעצת צדיק הדור החפץ חיים זצ"ל, וגם כדי לקבל את ברכתו לפני נסיעתי.

לשם כך נסעתי לפני יום הכיפורים לישיבת ראדין, ושהיתי שם במחיצתו של אותו צדיק, וכידוע זה היה היום כיפור האחרון של אותו צדיק, כי בשילהי שנה זו, בחודש אלול (כ"ד אלול תרצ"ג) נתבקש לישיבה של מעלה, זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

ולמרות חולשתו הגדולה, איסתייעא מילתא, וזכיתי להתקבל על ידו למחרת יום הקדוש, הרציתי דברי לפניו, וספרתי לו שיש לי כעת הזדמנות טובה לעלות לארץ ישראל כבן ישיבה, אלא שיש לי כמה ספיקות בדבר.

ובראשונה, החשש שמא לא אוכל ללמוד בארץ ישראל בשקידה כל כך כפי ששוקדים בתורה בחו"ל?

ענה לי מיד במתק לשונו, שלחשש זה אין מקום כלל, כי מדוע לא יוכלו ללמוד תורה בשקידה גדולה? ואדרבה ארץ ישראל ודאי מסוגלת יותר להתעסק בה בתורה, וכדבריו משמע נמי במדרש (בראשית רבה

ט"ז ד) על הפסוק (בראשית ב יב) "וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הֵיחָא טוֹב שֵׁם הַבְּדִלָּח וְאִבְנֵי הַשָּׁמַיִם" אומר המדרש "אֲשֶׁר שֵׁם הַיְהוָה", אֵלֵינוּ דְבָרֵי תוֹרָה, שֶׁהֵן נְחֻמֵּינֵן מְזֻהָב וּמְפֹזָר רַב. "וַיִּזְהַב הָאָרֶץ הֵיחָא טוֹב", מְלַמֵּד שְׂאִין תוֹרָה כְּתוֹרַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלֹא חֻכְמָה כְּחֻכְמַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. שֵׁם הַבְּדִלָּח וְאִבְנֵי הַשָּׁמַיִם וּגְו', מְקַרָּא מְשֻׁנָּה וְתִלְמוּד וְתוֹסֶפֶתָא וְאִגְדָּה.

ובטרם שהספקתי להביע בפניו את שאר החששות שבלבי, וביחוד החשש הגדול למצב הבטחוני שבארץ ישראל, בגלל בני ישמעאל המתנכלים לכל יהודי אשר יושב שם, כי רק כמה שנים חלפו מאז טבח חברון שהיה בשילהי שנת תרפ"ט, ובוה הוכחה לעין כל, טיבה של החיה הטורפת ששמה ישמעאל, שבפראות עצומה ובאכזריוה גדולה התנפלו על בני הישיבה, ולא חסו אפילו על נשים וטף.

אבל הוא הקדימני בשאלה זו, ולא הייתי נצרך להעלות שאלה זו כלל, ומיד התחיל בדברי תורה, וכך אמר:

הנה התורה הק' אומרת על ישמעאל, "וְהוּא יְהִי פְּרָא אָדָם" (בראשית טז יב), הלא ידוע כי התורה שלנו היא נצחית, ואם היא אומרת על ישמעאל, והוא יהיה פרא אדם, הרי משמעותו, שישמעאל ישאר לנצח פרא אדם, ואפילו יתאספו כל עמי התרבות שבעולם, וירצו לחנך את ישמעאל ולעשותו כבן תרבות, שלא יהיה פרא אדם, הלא ודאי לא יוכלו בשום אופן, ולא יעלה בידם כלל, כי לא בן תרבות הוא, דהא התורה העידה עליו שיהיה פרא אדם, "יְהִי" פירושו גם לעתיד, לנצח.

ואפילו אם ישכיל ישמעאל ללמוד, ויהיה למשל עורך דין, וכדומה, אז יהיה "עו"ד פְּרָא אָדָם" ואם ישכיל להיות פרופסור, אז יהיה "פרופסור פְּרָא אָדָם".

זאת אומרת כי הפראות שבו לא תסור ממנו לנצח.

ואז נאנח החפץ חיים ואמר: אוי... מי יודע מה הפרא אדם הזה עלול עוד לעשות לעם ישראל באחרית הימים.

וסיים את שיחתו אתי ואמר לי, מכל מקום אין חשש זה צריך להיות עכוב לעלות לארץ ישראל, ובירך אותי בברכת עלה לשלום, וה' צליח דרכך, ונפרדתי ממנו לשלום.

אחרי הדברים האלו שיצא מפי צדיק, כבר לא קינן שום חשש בלבי, כי בפה קדשו הפיח רוח חיים בלבי, ומיד אחרי החגים הצטרפתי לקבוצת בני הישיבה שהתארגנה אז לעלות לארץ ישראל, ביוזמת ראש ישיבת בית יוסף בארץ ישראל שהוא נחשב כאחד מעמודי היראה והמוסר הרב הלל ויטקינד שליט"א, אשר סלל את הדרך עבור בני תורה אחרים, שנהרו אח"כ למתיבתא דארץ ישראל.

כשעליתי לארץ ישראל הרציתי את דברי הסבא קדישא החפץ חיים זי"ע לפני ראש ישיבת עץ חיים דאז, רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל, שאמר לי בזה הלשון: מרגניתא כל כך טובה היתה בידך מאת הסבא קדישא, והעלמת אותה ממני עד עכשיו?!!!

והנה החפץ חיים זצ"ל חזה ברוח קדשו, ע"י פירוש הפשט שבתורה את מעלליו, ואת פראות לבו של ישמעאל, שאין בו אפילו שמץ ממדת הרחמים והחסד, וכולו ממדת הדין.

ולדאבון לבנו, בעונותינו הרבים נתקיימו דבריו הק' ועינינו רואות בעליל האיך הפרא אדם הזה משתולל בנו, ובעזרתם ובסיוע של בני עשו העמלקים, ובשנה זו האחרונה היא שנת תשל"ד הרע לעשות עוד יותר, ומאז מלחמת יום כיפור שטרם פסקה, ורבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה, עוד הוסיף לעשות מעשי זוועה שהרעידו לבב כל יצור.

וכמה מאומות הנאורות קמו לשכך את חרון אפו, ולפייס אותו כדי שישלים עם ישראל, וכידוע חסד לאומים חטאת, דהא כל מה שעושים בשביל ישראל רק לטובת עצמם הם דורשים, ואין לסמוך ע"ז כלל, כי כבר העידה לנו התורה, שכל צורת שלום באיזה אופן שיהיה, לא תתכן בין ישראל לבין ישמעאל.

והלא שרה אמנו אמרה לאברהם, "גֵרְשׁ הָאֲמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנֵיהָ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֲמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק:" (בראשית כ"א י') והקב"ה הסכים על ידה, כי אמר לאברהם "אַל יִרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעָר וְעַל

אֲמַתָּךְ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַיךְ שָׂרָה שְׁמַע בְּקוֹלָהּ" (שם כא יב), דהיא חזתה ברוח קדשה, שלא יתכן שום דו קיום בין שני אלו, ואין עצה אחרת אלא לגרש את ישמעאל מעל פני יצחק, ולהפריד ביניהם.

והרי יש לנו לפרש את הפסוק כפשוטו של מקרא, וכבר העיד עליו אדונינו דוד המלך ע"ה באמרו: "אִיְהוָה לִי כִּי גִרְתִּי מִשָּׁרָף שְׁכַנְתִּי עִם אֱהֱלֵי קָדָר: רַבַּת שְׁכֵנָה לָּהּ נַפְשִׁי עִם שׁוֹנֵא שְׁלוֹם: אֲנִי שְׁלוֹם וְכִי אֲדַבֵּר הַמָּה לְמַלְחָמָה:" (תהלים ק"כ ה-ז) עכ"ד.

וכך כותב המהרי"ל דסקין זצ"ל בפרשת לך לך, ידוע שבכל מקום יבא שם התואר אחר שם העצם, כמו ועיר פרא וגו' (איוב י"א) וכמו איש נבון, איש חכם, אדם טוב, אדם רע, שם העצם קודם, ולא נמצא כמעט בשום מקום במקרא, שם התואר קודם, ויתכן לומר שכאן רמז רמז "וְהוּא יְהִי פְּרָא אָדָם" שעיקרו יהיה פרא, ושם אדם יהיה טפל אצלו לשם פרא, כי זה יהיה העיקר.

מהיכן נובעת שנאת ישמעאל לעם ישראל?

ביום ראשון ה' אלול תש"ל יצא מטוס נוסעים של חברת טי. וו. איי. מפרנקפורט בדרכו לניו יורק, על המטוס היו 142 נוסעים, ועשרה אנשי צוות, בין הנוסעים היו גם יהודים, בין הנוסעים שהה גם רבי יצחק הוטנר זצ"ל בעל הפחד יצחק עם אשתו בתו וחתנו רבי יהונתן דוד דייויד ראש ישיבת פחד יצחק, ועוד.

המטוס נחת נחיתה ביניים בדרך, וכעבור כמה דקות מההמראה השניה, קמו קבוצת מחבלים והכריזו על חטיפת המטוס.

המחבלים הנחיתו את המטוס במדבר באיזור 'זרקא' שבממלכת ירדן, שכן המקום שם היה בשליטת הפלסטינים, בו ניהלו ארגוני המחבלים באותה תקופה מעין מדינה אוטונומית בתוך שטחה של מדינת ירדן.

מטרת החטיפה היתה, היות שממשלת ירדן הכריזה על המחבלים ובראשם ארגון אש"ף שהם פועלים מחוץ לחוק, ובכוונתם לסלקם מירדן, רצו המחבלים להשתמש בחטופים כבני ערובה, שממשלת ירדן תהסס להפציץ את מעוזי המחבלים, היות ויתכן ויפגעו בחטופים.

יחד עם המטוס הנ"ל נחטפו חמישה מטוסים נוספים, הייתה זו דראמה שהסעירה את העולם.

נוסעי המטוסים הפכו לבני ערובה שהמחבלים איימו לרצוח, אם לא ימולאו דרישותיהם.

מלך ירדן לא היסס, והרג כשמונה אלף מחבלים, ואת השאר גירש מירדן, והמחבלים נאלצו להעתיק את מוקד פעילותם ללבנון.

החוטפים הקפידו להפריד את החטופים מישראל ארה"ב גרמניה ושווייץ מהשאר, כאשר כל החטופים האחרים משוחררים לדרך, וכבני ערובה נשארים רק אזרחי המדינות הנ"ל, ביניהם רבי יצחק הוטנר ובני משפחתו, החוטפים ניהלו מו"מ קשוח על שחרורם.

לאחר כשבוע שהיו מוחזקים בשבי, הסכימו המחבלים לשחרר את הנשים והילדים לקפריסין, ואילו את הגברים לא הסכימו לשחרר בשום אופן.

מיד כשהגיע הידיעה על חטיפת המטוס, החלו מגעים קדחתניים לשחרורם, מאמצים שלא הניבו פרי מחמת התעקשותם של שני הצדדים, במקביל בכל מקומות התורה שהגיע הידיעה על אחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה, הרבו בתפילה לשחרורם של החטופים.

החטופים סיפרו לאחר שחרורם, את הפחד שהיה בעת שהותם שם, היות והיו שומעים את הדי היריות והפצצות מכיונם של המחבלים לירדנים ולהיפך, נוסף על הצער הגדול שהיו מוחזקים בתנאי מדבר, כמעט ללא מזון ומים, והמים בדרך כלל כשכבר הגיעו, היו מים חמים מחום המדבר עד שלא היו ראויים לשתיה, נוסף על הכל אותם שאכלו ממה שנתנו המחבלים, לקו בקלקול קיבה, דבר שהגביר את הסבל בתנאים קשים אלו.

נוסעי המטוס הוחזקו בתוך המטוס כשבוע ימים, ורק לאחר שבוע ימים העבירו אותם למקום מסתור, רבי יצחק הוטנר הורד מהמטוס יום לפני כולם, בליל שישי אור ל"י אלול, בעת שהורידו אותו לבדו

היחיד מבין הנוסעים, חשב שכנראה שרוצים להוציאו להורג, ועל מדרגות המטוס זעק בקול גדול שמע ישראל.

את כתביו הרבים שעמל עליהם שנים רבות החזיק רבי יצחק הוטנר בידיו, והמחבלים לקחו לו את זה, באומרם שזה תוכניות ריגול. ואף לאחר שחרורו, נשארו הכתבים בידי המחבלים וגם לאחר משא ומתן במישרים ובעקיפים, לא הצליחו לשחרר אותם.

בכ' אלול, שבועיים מיום החטיפה, חשך העולם עם הסתלקותו של המשגיח רבי אליהו לופיאן זצ"ל. בהלווייתו שיצאה משכונת בית וגן, התאספו אלפים לחלוק לו כבוד האחרון, על יד מיטתו ניצב ראש ישיבת מיר רבי חיים שמואלביץ זצ"ל שבתוך דבריו זעק בקול מר, ספר תורה שרוי בצער, רבי יצחק הוטנר ובני משפחתו שרויים כעת בשבי בידי חיות אדם, וחייהם בסכנה, מבקשים אנו ממך רבי אליהו פנה לנפטר בקול בכי, בהגיעך אצל יושב ערבות, הרעש עולמות והקש על דלתי שמים לקרוע את רוע הגזירה, ולהוציאם מצרה לרווחה ומשבי לגאולה.

בכ"ה באלול, שוחררו כמעט כל נוסעי המטוס ללא פגע וביניהם רבי יצחק הוטנר, הם הוטסו לקפריסין, באותה תקופה איבד רבי יצחק הוטנר כעשרים קילוגרמים ממשקל גופו. בקפריסין קיבל את פניהם הרב מנחם פרוש ששכר מטוס פרטי כדי להחזירם ארצה, כעבור יומיים הוטסו רבי יצחק ויתר אנשי הקבוצה לניו יורק דרך אירופה והגיעו לביתם לקראת ראש השנה.

על אותה תקופה סיפר רבי יצחק הוטנר זצ"ל, כשהם שהו במטוס שבוע שלם, היו מביאים החוטפים משלחות של ערבים, מעבירים אותם במעבר בין הנוסעים במטוס, בכדי להציג לראוה לפניהם את אוצרות הנצחון החטופים. הכרת פניהם ענתה בהם ברוב המשלחות את ברכתם 'פרא אדם'.

אמנם סיפר הרב הוטנר: פעם אחת עבר עליו אחד מראשי משלחת, ולו תואר פנים של נסיכות, בהליכותיו בין מעבר המושבים, הרגיש הלה בנוכחות של הרב הוטנר, התכופף בתנועת נימוס ונעצר לכמה

דקות להחליף שיחה איתו, לאחר שעבר, אמר הרב הוטנר, הפנים שלו הביעו 'נסיכות של ישמעאל' פנים כאלו לא תמצאו בבני עשו.

יש לו כל האופי הספיציפי של פנים ישמעאלים, כששאלו לפשר הדבר? השיב שעל ישמעאל לא נאמר אלופים. עדיין לא היו הדברים מחוורים לשומעים, כל צרכם, אמנם השיב בתנועה, של עוד חזון למועד.

לאחר השחרור בחג הסוכות ביאר את דבריו: וכך אמר: מצינו בתורה לגבי משפחות ישמעאל התורה אומרת לשון נשיאים לאומותם, (בראשית כה טז) "אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה שְׁמֹתֵם בְּחֻצְרֵיהֶם וּבְטִירְתֵּם שְׁנַיִם עָשָׂר נְשִׂאִים לְאִמָּתָם:"

"וְלִישְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בְּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרִיתִי אֹתוֹ וְהִרְבִּיתִי אֹתוֹ בְּמָאד מְאֹד שְׁנַיִם עָשָׂר נְשִׂאִים יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגֹי גְדוֹל" (בראשית יז כ)

ואילו בעשו נאמרה לשון אלופים, "אֵלֶּה אֱלֹפֵי בְנֵי עֵשָׂו בְּנֵי אֱלִיפֹז בְּכוֹר עֵשָׂו אֱלֹפֵי תִימָן אֱלֹפֵי אוֹמֵר אֱלֹפֵי צְפוֹ אֱלֹפֵי קִנְזִי: אֱלֹפֵי מַגְדִּיאֵל אֱלֹפֵי עֵיֶרֶם אֵלֶּה אֱלֹפֵי אָדוֹם לְמִשְׁבְּתָם בְּאֶרֶץ אַחְזָתָם הוּא עֵשָׂו אָבִי אָדוֹם:" (בראשית לו טו מג)

ההבדל ביניהם משתרע על פני כל תקופות ימות עולם, ומשמש מקור ושרש לשינוי היחסים בין ישמעאל וזרע האבות, לאלו של עשו.

הביאור הוא על פי מה שקבעו לנו חז"ל (סנהדרין צט:): הגדרת 'אלוף' כמלכותא בלא תגא, (מלך ושר גדול ללא כתר מלכות).

עשו באמת זכה למלכות, כמ"ש "וְלֵאמֹם מְלֵאִם יֶאֱמָץ" (בראשית כה כג) אמנם מלכותו מוגבלת היא, ומתמשכת רק עד תקופת "וְעָלָו מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשֹׁפֵט אֶת הָרַר עֵשָׂו וְהִיתָה לִי" הַמְּלוֹכָה:" (עובדיה א כא) כי באמת התגא (הכתר) שייך ליעקב.

ואילו לישמעאל ישנם רק נשיאים, לשון של כבוד וגדולה, אבל בלי הכוח של מלכות.

והנה זהו ההבדל בין ישמעאל ועשו, עשו הוא יורש ממש, כמ"ש: "כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר" (דברים ב ה) "ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו" (הושע כד ד).

ואילו על ישמעאל נאמר ההפך, "גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (בראשית כא י) ועשו בתור יורש מקבל כוח ירושה במדה מסויימת מאבות.

הוסיף ואמר הרב הוטנר זצ"ל מי שיש לו אוזן קשבת לצללי המקרא, יבחין בזה את ההבדל בין הנאמר בחשבון יחסי אלופי עשו לנשיאי ישמעאל.

אצל עשו נאמר: "אלה אלופי אדום למשבתם בארץ אחזתם' הוא עשו אבי אדום:" (בראשית לו מג)

ואילו אצל ישמעאל נאמר: בראשית כה טז) "אלה הם בני ישמעאל ואלה שמותם בְּחֻצְרֵיהֶם וּבְטִירְתָּם שְׁנַיִם עָשָׂר נְשִׂאִים לְאִמָּתָם:" (בראשית כה טז)

אצל עשו נאמר: 'משבתם בארץ אחזתם' כי עשו הוא יורש, ויש לו מושב משלו, ומקום משלו.

אבל אצל ישמעאל נאמר: 'בְּחֻצְרֵיהֶם וּבְטִירְתָּם' שענינם הוא ארעיות לעומת עשו שנאמר בו מושב ונחלה.

אלא שהם הם הדברים, עשו הוא יורש, ויש לו מושב משלו ומקום משלו, ואילו ישמעאל אינו יורש.

ולכן עשו שהוא יורש לעצמו, וקיבל ירושתו אין לו טענות על הירושה.

אבל ישמעאל בא בכל מלוא קנאתו וכעסו על ארץ ישראל, וטוען שלי היא, והיא החימה של מי שאין לו ירושה, שהופקע מירושה, ובא לקחת את חלק נחלתו של היורש מבן משפחתו, וזה היסוד לכל הרציחה והכעס שראינו במו עינינו בזמננו של בני ישמעאל על נחלה בארץ ישראל. (ספר הזכרון לרבי יצחק הוטנר עמ' נג-נח)

שלטון ישמעאל

איתא בזהר הק' סוף פרשת וירא (שמות לא:). רבי יוסי ורבי חייא היו הולכים בדרך. אמר רבי יוסי לרבי חייא, למה אתה שותק, הרי הדרך לא מתקנת אלא רק בדברי תורה? נאנח רבי חייא ובכה. (אמר לו, מהי? אמר לו, אוי וכו') פתח ואמר (בראשית יא) ותהי שרי עקרה אין לה ולד. אוי על זה! אוי על אותו זמן שהולידה הגר את ישמעאל. אמר לו רבי יוסי, למה? והרי הולידה אחר כך, והיה לה בן גזע קדוש? אמר לו, אתה רואה ואני רואה. וכך שמעתי מפיי רבי שמעון דבר, ובכיתי. [ס"א אמר לו מה היא אמר לו ווי וכו'] אוי על אותו הזמן שבגלל ששרה התעכבה, פתוב (בראשית טז) ותאמר שרי אל אברם וגו' בא נא אל שפחתי וגו'. ועל זה עמדה השעה להגר לרשת את שרה גברתה, והיה לה בן מאברהם.

ואברהם אמר, לו ישמעאל יחיה לפניך. ואף על גב שהקדוש ברוך הוא היה מבשר לו על יצחק, נדבק אברהם בישמעאל, עד שהקדוש ברוך הוא השיב לו, ולישמעאל שמעתיך וגו'. אחר כך נמול ונכנס לברית הקדוש, עד שטרם יצא יצחק לעולם.

ובא ראה, ארבע מאות שנים עמד אותו ממנה של בני ישמעאל ובקש לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לו, מי שנמול יש לו חלק בשמך? אמר לו, כן. אמר לו, והרי ישמעאל נמול, [ולא עוד, אלא שנמול בן שלש עשרה שנה] אז למה אין לו חלק בך כמו יצחק?

אמר לו, זה נמול כראוי וכתקונו, וזה לא כך. ולא עוד, אלא שאלה נדבקים בי כראוי לשמונה ימים, ואלה רחוקים ממני עד כמה ימים. אמר לו, ועם כל זה, כיון שנמול, לא יהיה לו שכר טוב בשביל זה?

אוי על אותו זמן שנולד ישמעאל בעולם ונמול, מה עשה הקדוש ברוך הוא? הרחיק את בני ישמעאל מן הדבקות העליונה, ונתן להם חלק למטה בארץ הקדושה בשביל אותה המילה שבהם.

ועתידים בני ישמעאל לשלט בארץ הקדושה כשהיא ריקה מהכל זמן רב, כמו שהמילה שלהם ריקה בלי שלמות, והם יעכבו את בני ישראל לשוב למקומם, עד שישתלם אותה זכות של בני ישמעאל.

ועתידים בני ישמעאל לעורר קרבות חזקים בעולם ולהתכנסות בני אדם עליהם, ויעוררו בהם קרב, אחד על הים, ואחד על היבשה, ואחד סמוך לירושלים, וישלטו אלה באלה, וארץ הקדושה לא תמסר לבני אדם.

באותו זמן יתעורר עם אחד מסוף העולם על רומי הרשעה, ויערף בה קרב שלשה חדשים, ויתכנסו שם עמים, ויפלו בידיהם, עד שיתכנסו כל בני אדם עליה מסופי כל העולם, ואז יתעורר עליהם הקדוש ברוך הוא. זהו שכתוב (ישעיה לד) פי זבח לה' בבצרה וגו'. אחר זה מה כתוב? לאחז בכנפות הארץ וגו'. וכלה את בני ישמעאל ממנה, וישבר כל החילות-כחות שלמעלה, ולא ישאר כח למעלה על העם של העולם, אלא כח ישראל לבדו, זהו שכתוב (תהלים קכא) ה' צלף על יד מינף.

ועוד איתא בזוהר הק' (שמות יז) רבי יהודה פתח, (משלי ל) תחת שלוש רגזה ארץ וגו', תחת עבד פי ימלוך. ששנינו, אין לך אמה שפלה ונקלית ובזויה לפני הקדוש ברוך הוא כמו המצרים, ונתן להם הקדוש ברוך הוא שליטה משום ישראל. ושפחה כי תירש גברתה - זו הגר שהולידה את ישמעאל, שעשה כמה רעות לישראל, ושלט בהם, וענה אותם בכל מיני ענויים, וגזר עליהם כמה שמדות, ועד היום הם שולטים עליהם, ואינם מניחים להם לעמד בדתם. ואין לך גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל.

רבי יהושע היה עולה לירושלים, והיה הולך בדרך. ראה ערבי אחד שהיה הולך בדרך ובנו עמו. פגשו ביהודי אחד, אמר לבנו, היהודי הזה גצל, שמאס בו אדונו. גול אותו ותירק לו בוקנו שבע פעמים, שהוא מזרע של רמים, שאני ידעתי שמשעבדים בהם שבעים עממים. הלך בנו ותפס בוקנו. אמר רבי יהושע, רמים רמים, גזרני על העליונים שיירדו למטה. עד שלא סים, נבלעו במקומם.

כתוב בילקוט שמעוני (ישעיהו רמז תצט) א"ר יצחק, שנה שמלך המשיח נגלה בו, כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה, מלך פרס מתגרה במלך ערבי, והולך מלך ערבי לארם ליטול עצה מהם, וחוזר מלך פרס ומחריב את כל העולם, וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים, ונופלים על פניהם, ויאחזו אותם צירים כצירי יולדה.

וישראל מתרעשים ומתבהלים, ואומר להיכן נבוא ונלך? להיכן נבוא ונלך? ואומר להם: בני, אל תתיראו, כל מה שעשיתי, לא עשיתי אלא בשבילכם, מפני מה אתם מתיראים? אל תיראו הגיע זמן גאולתכם, ולא כגאולה ראשונה גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה, אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושעבוד מלכיות אחריה.

*

בגמרא בבא בתרא (עג:) מובא דברי האגדות שאמר רבה בר בר חנה, ושם מסופר, פעם אחת הלכנו בספינה, וראינו דג אחד, שעמד במקומו זמן רב, עד שהתקבץ על גבו חול, וצמחו עשבים על החול.

והיינו סבורים, שהמקום הזה, שיש בו חול ועשבים צומחים בו, אחד מאיי הים הוא, על כן ירדנו מן הספינה ועלינו עליו, הדלקנו אש ואפינו ובישלנו, כאשר התחמם גבו של הדג, התהפך הדג, ואנו נפלנו למים, ואילו לא היתה הספינה קרובה אלינו, היינו טובעים.

כתב רבי יעקב מליסא בעל הנתיבות המשפט בספרו אמת ליעקב (בבא בתרא שם) ונראה לפרש: שראה ברוה"ק שעם ישראל קודם ביאת משיח, יגביהו וישלטו על אומה אחת, הישראל שתחת ממשלתו על שאר האומות. והאומות מכונה בשם ככי האומות מכונים בשם וורא. כוורא (דג) וזה שאמר "דיתבא חלתא", (החול שהיה על הדג) דחלתא הוא מלשון חולה, והיינו שהותש כוחה של אומה זו. ולכן ישראל שולטים עליה "וקדח אגמא עילוי", (גדלו צמחים על הדג) והאגמא הוא מלשון הכנעה ושפלות, כמבואר בערוך ערך אגם, מלשון הלכוף כאגמון ראשו (ישעי' נח, ה), כלומר שאומה זו היתה בהכנעה על ישראל.

"סבריןן יבשתא", כלומר שחשבו ישראל שכבר יבשה תקותם של אותה אומה. "וסלקינן ואפינן ובשלינן", היינו שרצו הישראל להגביה עצמם עליהם ולמשול עליהן.

"וכד חם גביה, אתהפיך", כלומר אותה אומה, שהיתה כנועה תחת ידי ישראל, חזרה ונהפכה והתגברה על ישראל. (הדג שעליו ישבו ישראל, התהפך בגלל החום שבא מזה שבשלו ואפו עליו, כלומר התהפך מזה שמשלו ורדו בו)

"ואי לאו דהוה מקרבא ספינתא הוי טבעינן", כלומר, שדבר זה יהיה קרוב לגאולה, מחמת שנתהפך ונתגברו מאוד על ישראל, ואלו לא היה הגאולה קרובה, כי אז היינו טובעים.

אומר רבי ברוך ויסבקר שליט"א ראש ישיבת בית מתתיהו (בקונטרס ישמע-אל נאקת העם ויענם שיצא לאור בחודש כסליו תשע"ה) בדברי רבה בב"ח לא מפורש שמדובר שישראל שולטים על בני ישמעאל, אולם דברי הנתיבות נראות כדברי נביאות למצב שלנו כיום כאן בארץ ישראל.

יש בזה להסיק שדברי רבב"ח מכוונים לתקופה שלנו, ישראל מכניעים תחתיהם את בני ישמעאל, ומשפילים אותם, ה' ישמור מהמשך דברי האגדה, שהדג עלול להתהפך וקרוב להשמידנו, רק קירבת הגאולה היא שתציל אותנו.

הרבה מדברי חז"ל שהבאנו נראים מתאימים למצבנו, לכן צריכה להביא לשינוי גדול בנו.

המצב שאנחנו נמצאים בו חייב לעורר אותנו, אנחנו נמצאים וחיים את התקופה הנוראה שחזו אותה חז"ל, היא התקופה שבני ישמעאל ירעו לנו וירבו בצרות עד שנצעק ונאנק מקושי הכאב והצער, עינינו הרואות שאין בידנו הכח להכריע את האויבים, ואדרבא הם מתחזקים ומתעצמים בקרוב לנו, וביותר רחוק מאתנו.

עלינו להכיר, מנין הכח לאומה שפילה להלחם בנו, ויותר להלחם כנגד העולם כולו?

ושם בפרשת לך לך אמר, כי ישמעאל להיותו בן אברהם, ונימול נקרא פרא אדם, ולא אדם גמור, מפני שמל ולא פרע, אבל שאר ד' הגליות, הן משולות אל החיות כנזכר בספר דניאל.

בדניאל (פרק ז) מתואר חלומו של דניאל, שחלם על הגלויות שיגלו ישראל, ובחלומו ראה ארבע רוחות באות בסערה גדולה מהים, ומהים עולה ראשונה דמות אריה וכנפי נשר לו, וזו היא מלכות בבל שהיתה מושלת באותה שעה.

ואחר האריה עולה דמות דוב, זה רמז למלכות פרס, שתמלוך אחר בבל, שאוכלים ושותים כדוב ומסורבלים בבשר כדוב ומגדלין שער כדוב, ואין להם מנוחה כדוב. (עבודה זרה ב:)

ואחריו עולה דמות נמר, וארבע כנפי עוף בגבו, וארבעה ראשים לו, זו מלכות יון, וכתב רש"י שהם ארבעה מושלים שחלק להם אלכסנדרוס מוקדון במותו את מלכותו, ונקראת נמר על שם שהיתה גוזרת גזירות על ישראל מנומרות ומשונות זו מזו.

לבסוף חזה דניאל, חיה נוראה ומשונה ביותר עולה אחריהן, שרגליה ברזל ומשונה במראה, ופניה כפני אדם, ומדברת בפה כאדם והיא מלכות רומי, מלכות אדום הרשעה.

והנה דוד ע"ה נתנבא ברוח הקודש במזמור הזה, על כל מה שישראל עתידין להיות בארבע גלויות הללו.

והנה בהיות ישראל באותם ארבע גליות, הם עתידין לומר, לוֹלִי יִי שְׁהִיָּה לָנוּ" היינו אובדין לגמרי באותן ארבע גלויות. כמ"ש אח"כ, "אֲזִי חַיִּים בְּלַעֲוֵנוּ בְּחַרֹּת אָפֶם בָּנוּ:" וסרס (הפוך) את המקרא כאילו אמר "אִמֵּר נָא יִשְׂרָאֵל, לוֹלִי יִי שְׁהִיָּה לָנוּ אֲזִי חַיִּים בְּלַעֲוֵנוּ" ר"ל עתה באלו הד' מלכיות.

אבל אומר רבי חיים ויטאל, יש עוד גלות חמישי, אחרון לכולם, וקשה מכולם, והוא גלות ישמעאל, הנקרא 'פרא אדם', ואינו נמשל אל החיות, ואז יאמרו ישראל באופן אחר, והוא: "לוֹלִי יִי שְׁהִיָּה לָנוּ בְּקוֹם עֲלֵינוּ אָדָם" כי להיותו אדם לסיבת היותו בן אברהם, ויש לו זכות

אבות, כמו שמצינו שאמר אברהם אבינו לקב"ה "לו ישמעאל יחיה לפנך", וגם יש לו זכות המילה, כי גם לסיבה זו נקרא אדם, ולכן גלותו תקיפה וקשה יותר משאר ד' מלכיות.

וכמו שאמרו רז"ל בפרקי דרבי אליעזר, (פרק לב) למה נקרא שמו ישמעאל, על שעתידין ישראל לצעוק צעקות גדולות בימי גלותו, ואז ישמעם אל, ויענם.

ולפי ששאר האומות תמיד היתה בהם ממשלה על שאר אומות, ולא כן ישמעאל, שתמיד היו ערביים שוכני אהלים ומדברות, ואין להם עסק עם זולתם, אלא נמשלים ללסטים היוצאים ומקפחים בני אדם וחוזרין לאהליהם, [כמו שרואים בימינו אנו, שירים מכלי נשק או דוקרים בסכינים, או דוקרים אבנים ובקבוקי תבערה, רוצחים ופוצעים ובורחים לאהליהם ומסתתרים שם] וכמ"ש והוא יהיה פרא אדם ידו בכל וכו'.

ואחר כך עתידין למלוך על העולם, ועל ישראל, לזה אמר "בְּקוֹם עֲלִינוּ אָדָם", על דרך מה שנתבאר בספר הזוהר על פסוק, "וַיִּקָּם מֶלֶךְ תָּדֵשׁ עַל מְצָרִים" דבקדמיתא הוה שפיל מכל אומיא, והשתא קם למלוכה.

וביאר דוד המלך את מה שיאמרו אז ישראל בגלות ישמעאל, שקם הערבי ההוא נביאם משפלות גדול לרום מעלות כנודע, וזה אשר יאמרו אז, "לוֹלֵי יִי שְׁהִיָּה לָנוּ בְּקוֹם עֲלִינוּ אָדָם: שֶׁהוּא יִשְׁמַעְאֵל אֲזֵי חַיִּים בְּלָעוֹנוּ בְּחָרוֹת אָפֶם בְּנוּ"

כלומר אזי בזמן זה, הגלות החמישית שהיא משונה מכל מה שעבר עלינו בארבע הגלויות כי אז היו רוצים לבלוע אותנו חיים "אֲזֵי חַיִּים בְּלָעוֹנוּ", ע"ד וַתְּבַלְעֵנָה הַשִּׁבְלִים וכו' וְלֹא נֹדַע פִּי בָּאוּ אֶל קַרְבָּנָה וכו' כי ח"ו בחרות אפם בנו, רצונם למחות שם ישראל מתחת השמים כדמיון הדבר הבלוע שאין מציאותו נודע כלל, וכאילו לא היה כנו', וזה אמרו אזי חיים בלעונו וכו'.

משא"כ בד' גלויות הראשונות, אשר "אֲזֵי חַיִּים שֶׁטְפוּנוּ נַחֲלָה עָבַר עַל נַפְשָׁנוּ:" כי גלותם יותר קל, והיינו אז דומים למי ששטפוהו המים

וגופו קיים, ולא נבלע לגמרי, כי אז הנחלה והכאב לא עבר אלא על נפשנו ולא על הגוף, משא"כ בגלות ישמעאל, אשר בלעונו חיים, בהיותנו בגוף ונפש מחוברים יחד.

וביאר דוד המלך מהו ענין ההפרש הזה, ואיך תחלה לא היה הנחלה והצער אלא על נפשנו ולא לגופנו, ואמר: "אֲזִי עָבַר עַל נַפְשִׁנוּ הַמִּים הַיְדוּנִים:" הם שאר האומות הנקראים מים הזדונים, כנזכר בספר הזוהר פרשת פנחס ופרשת ויקרא בענין ניסוך המים שבחג, והנה כל כוונתם היתה להמיר דת ישראל שלא יעסקו בתורה, ולא יקיימו המצוות כנודע בזמני השמד ח"ו, והנה, זה היא נחלה לנפשנו, ולא לגופנו, כי לא היתה כוונתם אלא על הנפשות לבד, להוציאם מן הדת, אלא שמזה היה נמשך לנו היזק אל גופנו, שהיו הורגים אותנו כשלא רצינו להמיר דתינו, וע"י כך אדרבה הקב"ה היה מרחם עלינו.

וז"ש "בְּרוּךְ יי' שֶׁלֹא נִתְּנָנוּ טָרֶף לְשִׁנְיָהֶם:" וכמעשה דדניאל על התפלה, ודחנניה מישאל ועזריה, על דלא פלחו לצלמא, וכאלה רבים בצדיקים פרטיים, ואף גם בכללות ישראל לא עזבנו הוא יתברך ולא נתננו טרף לשנייהם, והננו קיימים, יען ראה כי כוונתם להעבירנו על תורתו ומצותיו, ותקנתו קלקלתו, ומה שביקשו לטרוף נפשנו ולהמיתם בסוד הרשעים בחייהם קרויין מתים, לא נתננו טרף לשניהם.

משא"כ בגלות ישמעאל, שהם רוצים להרוג נפשות וגופות, ולכלות הממון של ישראל, ולבולעם חיים, ולא להשאיר מהם שורש וענף.

גם רמז דוד המלך בארבע גלויות על המים הזדונים הטמאים, שהיו מזין כומרי אדום על ישראל והיו ממירין אותם על כרחם באונס, וז"א אֲזִי עָבַר עַל נַפְשִׁנוּ הַמִּים הַיְדוּנִים: כי לא העברנום אנחנו מרצוננו, ולכן כיון שאנוסים היינו, ריחם השי"ת ולא נתננו טרופים בין שניהם לעולם, כי אחר שכבר טרפו אותנו בידיהם כנזכר, אמנם לא גמרו לטרוף אותם גם בין שניהם, כי אז לא היתה לנו תקוה חס ושלום.

וזהו ענין האנוסים מספרד ומפורטוגאל שחזרו לדת ישראל לאלפים ולרבבות, ויצאו מתחת ידם, ולא נשארו גוים אבודים ביניהם תהילות לא-ל.

משא"כ בגלות ישמעאל, שעתידין להצר את ישראל צרות קשות ומשונות, לא נראו כמותם כנ"ל בשם רז"ל, שלכן נקרא שמו ישמעאל, ואם כן אנחנו לא נדע מה נעשה?! ואין לנו תקוה אחרת, זולתי שנבטח בשמו הגדול יתברך שיושיענו מידם, וזה שאמר "עֲזְרֵנו בְּשֵׁם יי' עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:"

כלומר סיבת בטחוננו בו יתברך, לפי שהוא אשר עשה את השמים ואת הארץ, ונודע כי לא בראם אלא בשביל ישראל שנקראו ראשית, וכמ"ש: "אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֻקֹּת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׁמַתִּי:" (ירמיהו לג כה) ואם כן מוכרח הוא שיעזרנו מידם, ויגאלנו גאולה שלימה העתידה במהרה בימינו, כדי שיהיה קיום לשמים ולארץ כנזכר, כי אין להם קיום, זולתי על ידי ישראל. עכת"ד.

מדבריו למדנו שההבדל בין גלות ישמעאל לשאר גלויות, זה הוא שגלות ישמעאל מלחמתם היא מלחמה פיזית בגוף, ומלחמה אכזרית שרוצים לבולענו חיים.

ודבר נוסף שבאחרית הימים יהיה להם לישמעאלים שלטון על ישראל ועל כל העולם.

*

בפרשתנו בענין ברית בין הבתרים אומרת התורה "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי קַחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאֵיל מְשֻׁלֶּשׁ וְתוֹר וְגוֹזָל: וַיִּקַּח לּוֹ אֶת כָּל אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתּוֹךְ וַיִּתֵּן אִישׁ בְּתָרוֹ לְקִרְאת רְעֵהוּ וְאֶת הַצֶּפֶר לֹא בָתֵּר: וַיֵּרֶד הָעֵיט עַל הַפְּגָרִים וַיֵּשֶׁב אֹתָם אֲבָרָם: וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לְבוֹא וְתִרְדְּמָה נִפְלְאָה עַל אֲבָרָם וְהָנָה אֵימָה חֲשֻׁכָה גְדֹלָה נִפְלְאָה עָלָיו:" (בראשית טו ט-יב)

"וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לְבוֹא וְתִרְדְּמָה נִפְלְאָה עַל אֲבָרָם וְהָנָה אֵימָה חֲשֻׁכָה גְדֹלָה נִפְלְאָה עָלָיו"

מבאר התרגום ירושלמי: וְהוֹת שְׁמֵשׁ אֲזֵלָא לְמִטְמַעָא וְשָׁנָא עֲמִיקָא בְּסִימָא נִפְלְאָה עַל אֲבָרָם, [היה השמש קרובה לשקוע ושינה עמוקה נפלה על אברם], וְהָא אֲבָרָם חָזִי אֲרַבְעֵתִי מִלְּפִוּתָא דְעֵתִידִין לְמִיקָם לְמִשְׁעַבְדָּא בְּבִנוּי,

[והנה ארבעה מלכים עומדים לשעבד את בניו], אַיְמָה, חֲשֵׁכָה, גְדוּלָה, נוֹפֶלֶת עֲלָיו, אַיְמָה דְהָא הוּא בְּבַל, חֲשֵׁיכָה דְהָא הוּא מְדִי, גְדוּלָה דְהָא הוּא יוֹן, נוֹפֶלֶת דְהָא הוּא מְלָכוֹתָא דְפַרְסִיא, דְעַתִּידָא לְמַפְלָא, וְלֹא תִהְיֶי לָהּ תְקוּמָה לְעֲלָמֵי עֲלָמִין: [אימה זו בבל, חשכה היא מדי, גדולה זו היא יון, נפלה זו היא אדום, שעתידיה ליפול ואין לה תקומה, ומשם עתידים לעלות עם בית ישראל:]

וכתב המהר"ל (חידושי אגדות ע"ז): וז"ל: כי מלכות ישמעאל ומלכות פרס נחשבים כמו מלכות אחת לגמרי, כי יש להם שייכות זה לזה, וכן כל מלכות רומי אע"ג שמלכים הרבה להם, הכל מלכות אדום.

וכן מלכות ישמעאל ומלכות פרס הכל אחד, כי האומות שיש להם שייכות זה לזה הם נחשבים כאחד עכ"ל. ובחידושי אגדות (ר"ה כג בא"ד) וז"ל וכבר ידענו כי הפרסיים הם הפוך אדום, ומתנגדים זה את זה, ופרסים וישמעאלים הם מצטרפים לכח אחד, ואדום הוא הפך שלהם. עכ"ל.

ועד כמה הקושי יהיה בגלות ישמעאל נתבונן בדברי הרמב"ן (בראשית טו יב) על הפסוק הנ"ל וז"ל: והנה אימה חשכה גדולה נופלת דרשו בו רמזו לשעבוד ארבע גליות, כי מצא הנביא (אברהם אבינו) בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו.

אמנם יש מבארים שאימה חשכה גדולה נופלת, זה רק ארבע גליות ולא גלות ישמעאל, וכך מבואר במהר"ל בספרו נר מצוה על עניני ארבע מלכיות וז"ל: ויש בני אדם שואלים והיכן רמז מלכות ישמעאל בברית בין הבתרים, שהיא מלכות רבתא ותקיפא?

כותב המהר"ל מה שלא זכר מלכות ישמעאל, כי לא יחשב הכתוב רק המלכות שקבלו מלכות קדישין עליונים, שירשו מלכות ישראל וכוחם, והם אלו ד' מלכיות, ואם לא שבטל מלכות ישראל לא הגיע להם המלכות, אבל מלכות ישמעאל לא ירש כחו מן מלכות ישראל, כי כחו ותוקפו נתן לו השי"ת בפני עצמו, בשביל שהיה מזרע אברהם והשי"ת אמר (בראשית יז כ) "ולישמעאל שמעתך".

והנה נתן השי"ת כח ותוקף לישמעאל בפני עצמו, ומזה אין מדבר כאשר מזכיר אלו ד' מלכיות, רק אשר ירשו כח ותוקפם של ישראל ובסוף יחזרו הם המלכות לישראל. עכת"ד.

מבאר המהר"ל מדוע לא נזכרה גלות ישמעאל בין הגלויות שנאמרו לאברהם בברית בין הבתרים, מבאר המהר"ל, התורה אומרת כשהלכה רבקה לדרוש בבית שם ועבר על ההריון שלה, אמרו לה "וַיֹּאמֶר יי' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבֶטְנֶךָ וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מֵלֹאִם יֵאֱמָר וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר: (בראשית כה כג).

כתב רש"י: ושני לאמים – אין לאום אלא מלכות: ממעיך יפרדו – מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו: מלאם יאמץ – לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל, וכן הוא אומר (יחזקאל כו ב) אמלאה החרבה, לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים:

ז"א שבין יעקב ועשו מתקיים יחס של כשזה קם זה נופל, אם יאמר לך אדם על ירושלים ורומא ששתיהן בנויות, או שתיהן חרבות אל תאמין, ואם יאמר לך אדם שאחת בנויה ואחרת חרבה תאמין וכו'

כל זה בנוגע לישראל ואדום, אבל בנוגע לישמעאל לא נאמר כלל יחס זה, של כשזה קם זה נופל, ואין הוא נבנה כלל על חורבנם של ישראל. לכך לא מוזכר ישמעאל באותו מחזה.

אם כן לדברי המהר"ל בברית בין הבתרים לא מוזכר על גלות ישמעאל שלא כדברי רבי חיים ויטאל.

*

בפרשה הבאה פרשת וירא כשאברהם אבינו מגרש את ישמעאל מביתו יחד עם הגר, התורה אומרת "וַיִּשְׁפֹּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיִּקַּח לֶחֶם וַחֲמַת מִיַּם וַיִּתֵּן אֶל הַגֵּר שָׁם עַל שְׂכָמָהּ וְאֵת הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחַהּ וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע:"

שואל רבינו בחיי, היה לו לאברהם לתת להגר ולישמעאל כסף וזהב, וגמלים נושאים אותם לפי שפע הממון שהיה בבית אברהם, כי בנו

היה, שהתפלל עליו ואמר " לו יִשְׁמַעְעָל יְחִיָּה לְפָנֶיךָ: " אם כן מדוע שלח אותם אברהם עם לֶחֶם וְחֶמֶת מִיָּם?

היכן החסד של אברהם אבינו שהיה מכניס אורחים, וכמ"ש חז"ל (באבות דרבי נתן פרק ז) ויהיו עניים בני ביתך, ולא בני ביתך ממש, אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתו של איוב, וכשנפגשו זה בזה אמר אחד לחבירו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב.

וכשבא עליו ההוא פורענות גדול, אמר לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים וכו' ???
אעפ"כ א"ל הקדוש ברוך הוא לאיוב, איוב עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם.

אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך, את שדרכו לאכול פת חטים האכלתו פת חטים, את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר, את שדרכו לשתות יין השקיתו יין.

אבל אברהם לא עשה כן, אלא יוצא ומהדר בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו, את שאין דרכו לאכול פת חטים האכילהו פת חטים, את שאין דרכו לאכול בשר האכילהו בשר, ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח [שם] מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר: "וַיֵּטַע אֵשֶׁל בְּבֵאֵר שְׁבַע" (בראשית כ"א ל"ג):

ואם כן תגדל הקושיא איש החסד כמו אברהם אבינו, שולח את בנו עם לחם ומים ובנוסף גם היה ישמעאל חולה כמ"ש ברש"י (שם) וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֵקֶר וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֶמֶת מִיָּם וַיִּתֵּן אֶל הַגֵּר שָׁם עַל שִׁכְמָהּ וְאֵת הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחָהּ" אומר רש"י ואת הילד – אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חמה, ולא יכול לילך ברגליו:

היכן החסד של אברהם אבינו לבנו?

אבל מפני שאמרה לו שרה שיגרש אותו ואת אמו, וה' אמר לאברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה", ע"כ שמע לקול שרה וגרש אותו ואת אמו, בלחם וחמת מים, כך פירש הרמב"ן ז"ל.

ויתכן לומר אומר רבינו בחיי, כי מה שגרש אותו בלחם ומים הוא מפני, שאברהם ראה במראה הנבואה, שעתידים בניו להשתעבד תחת ידי ישמעאל, וכי ישנאו אותם שנאה גדולה, שאין אומה בעולם שיהיו שונאים לישראל כבני ישמעאל, וע"כ התנהג אברהם עמו, כמו שראוי להתנהג עם השונא, ונתן לו לחם ומים, הוא שכתוב: "אם רָעַב שַׁנְאָךָ הָאֲכִילֵהוּ לֶחֶם וְאִם צָמָא הִשְׁקֵהוּ מַיִם:" (משלי כה, כא).

*

ידועים ומפורסמים דברי הרמב"ם ז"ל באגרת תימן על אכזריותם של בני ישמעאל. וז"ל: ואתם אחינו, ידוע לכם שהקב"ה הפילנו במהמורות עונותינו בתוך אומה זו, היא אומת ישמעאל, שרעתם חזקה עלינו, והם מתחכמים להרע ולמאוס אותנו, כמו שגזר עלינו יתברך, ואויבינו פלילים.

ולא תעמוד על ישראל אומה יותר אויבת ממנה, ולא אומה שהרעה בתכלית הרעה לדלדל אותנו, ולהקטין אותנו, ולמאוס אותנו כמוהם, ואפילו דוד המלך ע"ה כשראה ברוח הקודש כל הצרות העתידות לישראל, התחיל לצעוק ולקונן בלשון האומר מרעת בני ישמעאל ואמר (תהלים ק"כ ה') "אוֹיְהָ לִי פִי גִרְתִּי מִשֶּׁשֶׁף שְׁכַנְתִּי עִם אֶהְלִי קָדָר:" וראו איך זכר 'קדר' משאר בני ישמעאל, לפי שהמשוגע (מוחמד) הוא מבני קדר, כמו שהוא מפורסם מיחוסו.

(כמ"ש "בְּכֹר יִשְׁמַעְאֵל נִבְּיַת וְקָדָר וְאֲדָבָאֵל וּמִבְּשָׁם" (באשית כה יג) וכתב המלבי"ם על הפסוק "אוֹיְהָ לִי פִי גִרְתִּי מִשֶּׁשֶׁף שְׁכַנְתִּי עִם אֶהְלִי קָדָר:" עם אהלי קדר, שהם אנשים פראים אויבים ומעיקים.)

ועוד דניאל לא ספר קטנותנו ודלדולנו, אלא במלכות ישמעאל שתכנע במהרה, שכן אמר (דניאל ח י') "וּתְפֹל אֶרְצָה מִן הַצָּבָא וּמִן הַכּוֹכָבִים וּתְרַמָּסם".

ואנחנו בעודנו סובלים שעבודם וכזביהם ושקרותם למעלה מיכולתנו, אין ביכולת האדם כח לסבול.

ויהי כמו שאמר דוד ע"ה "וְאֲנִי כְחֹרֵשׁ לֹא אֶשְׁמַע וְכֹאֶלֶם לֹא יִפְתַּח פִּי: (תהלים ל"ח י"ד) וכמו שהוכיחונו רבותינו, לשאת כזבי ישמעאל ושקרו, לשתוק ממנו, וסמכו זה לפסוק שכתוב בשם בניו "וּמִשְׁמַע יְדוּמָה וּמִשָּׂא: (בראשית כה יד) שמע דום ושא.

[וּמִשְׁמַע יְדוּמָה וּמִשָּׂא: כתב בפירושי התוס על התורה וז"ל אלו נקראו על שם הגלויות, בעוד שישראל כפופים תחת ידיהם, ומשמע – שומעים חרפתם מהם, ודומה – ושותקים ואינם משיבים, ומשא – צריכים לסבול עולם הקשה בעוד שהם ברשותם עכ"ל.]

וכבר הסכמנו כולנו גדולים וקטנים לסבול שעבודם, שכן אמר ישעיהו ע"ה "גִּוֵי נְתַתִּי לְמַכִּים וְלַחַיִּי לְמַרְטִים פָּנֵי לֹא הִסְתַּרְתִּי מִכְּלֹמוֹת יְרֻק: (ישעיה נ' ו') ועם כל זה, לא נוכל להנצל מרוב רעתם ופחזותם בכל זמן.

וכל זמן שאנו רודפים שלומם, הם רודפים אחרינו בחרום ובמלחמה כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ק"כ ז') "אֲנִי שָׁלוֹם וְכִי אֲדַבֵּר הִמָּה לְמַלְחָמָה: עכ"ל.

כותב רבינו בחיי על הפסוק בפרשת נצבים (דברים פרק ל פסוק ז) "וַיִּנְתֵּן יי' אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלֹת הָאֵלֶּה עַל אֵיבֶיךָ וְעַל שְׂנְאֵיךָ אֲשֶׁר רָדְפוּךָ:"

"על איביך ועל שנאיך" "אויביך" ישמעאל, "שונאיך", עשו.

וכן מיכה התנבא עליהן לעתיד ואמר: "תָּרַם יְדָךְ עַל צָרֶיךָ וְכָל אֵיבֶיךָ יִכְרְתוּ" (מיכה ה, ח), והן שתי האומות שאנחנו משועבדים תחתיהם ומפוזרים ביניהם.

ומה שהזכיר "אויביך" על ישמעאל, ו"שונאיך" על עשו, מפני שהאויב גדול מן השונא, כי השונא אף על פי שיריע לו, יעשה על

דרך הרחמנות, אבל האויב הוא שבלבו איבה עולמית, לא ישים לו רחמים, על זקן יכביד עולו מאד.

וזה מסוד הלשון ודקדוקו, כי "אויב" הוא מלשון אבוי, ואותיותיהם שוות, ועל שם שהנופל בידו צועק "אוי ואבוי".

ומה שהתחיל ב"אויבך" כדי שיסמוך הרדיפה אל השונאים שהם בני עשו, שעקר גלותנו בכל מקום שהוא לבני אדום הוא, וקראן "שונאיך" כענין שכתוב: "וְאֵת עֵשׂוֹ שָׂנְאֵתִי" (מלאכי א, ג). וכן אמרו במדרש משלי: "תַּחַת שְׂנוּאָה כִּי תִפְעַל וְשִׁפְחָה כִּי תִירַשׁ גְּבֻרָתָהּ:" (משלי ל, כג),

"תַּחַת שְׂנוּאָה כִּי תִפְעַל" – זה עשו, שנאמר: וְאֵת עֵשׂוֹ שָׂנְאֵתִי. "וְשִׁפְחָה כִּי תִירַשׁ גְּבֻרָתָהּ:" – זה ישמעאל הבא מהגר. ומפני שבני ישמעאל קשין לישראל יותר מבני עשו, לכך קראן הכתוב "אויבך". וכן אמרו: תחת אדום ולא תחת ישמעאל.

האדמו"ר בעל השפע חיים מצאנז' זצ"ל שכידוע עבר את השואה ושיכל שם את אשתו ואחד עשר ילדיו הזכיר בשיעור (חומש רש"י פר' בהעלותך תשמ"ב) וז"ל: אמרתי כבר שהערבים ימ"ש גרועים הרבה מהגרמנים ימ"ש, הוסיף ואמר, נהניתי כששמעתי שגם הרה"ק רבי אהרן מבעלזא זי"ע אמר כן, שאין בכל העמים אומה בזויה ושפלה כמותם.

בקונטרס ישראל סבא (כט) שיצא בשנת תשכ"ח, לאחר מלחמת ששת הימים מובא שם דברי קודשו של כ"ק האדמו"ר מצאנז' וז"ל: באו המאורעות בשנה הנוכחית והעניקו לדברי אלה, משנה חשיבות ותוקף, היינו עדים לימים הקשים וגורליים, סכנת כליון ח"ו ריחפה על עם ה' בארצו ובנחלתו מצד אויבינו המקיפים אותנו מכל עבר, שונאינו לא הסתירו כוונותיהם הזדונית, להשמיד להרוג ולאבד ח"ו, והכריזו עליהן בגלוי, וללא צורך, כי מי שראה כמוני בגרמניה אחרי השחרור את משרדי הקלגסים הנאציים ימ"ש, וההיטלער יוגענד, והבחין בכתובות הערביות על הקירות, שנרשמו למזכרת ע"י יועציהם הערבים, לא נשאר בליבו כל פקפוק ביחס למזימתם השפלות ימ"ש.

כותב בספר "אשכול הכופר" להמקובל רבי אבהם סבע (בעל צרור המור) משל ודוגמא, על דברי המן לאחשורוש "יִשְׁנוּ עִם אֶחָד מִפְּזָר וּמִפְּרָד בֵּין הָעַמִּים" שגם כשהם בגלות הם מפורדים בדעותיהם, ועל כך מביא רבי אברהם סבע דוגמא?

פעם נפגשו ב' בני אדם מבני הגליות זה בזה, וכל אחד מספר מה שקרה לו בגלותו, זה מספר מהרע שעשו לו בני אדום, וזה מספר מה שעשו לו בני ישמעאל, וכל אחד חושב שצרתו הוא צרה שאין למעלה הימנו, עד שכמעט היה חומד ומתאוה להיות בגלות האחר, לעבור עליו מה שעבר על האחר.

ולכן כל אחד מאלו השנים, היו אומרים: "אֵל יִי בְּצָרְתָהּ לִי קָרָאתִי, כְּלוּמַר קָרָאתִי מִצְרָה לִי אֵל ה', וַיַּעֲנֵנִי" כי אינו יכול לסבול קושי הגלות.

האיש שיושב בגלות אדום, אומר: "יִי הֲצִילָה נַפְשִׁי מִשְׁפַּת שֶׁקָר מִלְּשׁוֹן רְמִיָה" שזה רמז על אדום, שיש לו כח בלשון, להשפיל ולבזות את כל חי, מצד סדור לשונו בחלקלקות שפתיו, ובלשון מדברת גדולות, באופן שבחכמתם יעשו כל רע לישראל, אבל אין הורגים ומכים בידים בזרוע רמה, כמו עם ישמעאל.

משיב השני שבא מגלות ישמעאל ואומר: מה אתה מתרעם, "מָה יִתֵּן לְךָ וּמָה יִסִּיף לְךָ לְשׁוֹן רְמִיָה?" כלומר מה רע יכולין לעשות לך בלשון רמיה שלהם? שהרי לא הרגוך, מה איכפת לך בקול דברים, אע"פ שתהיה כמו "חֲצִי גְבוּר שְׁנוּנִים עִם גְּחָלֵי רְתָמִים:" כל זה אין רע כ"כ כמו בגלות ישמעאל.

ולי ראוי להתרעם שישבתי בגלות ישמעאל, לי ראוי להתאונן ולבכות ולומר ווי... ווי... וזהו: "אוֹיָה לִי כִי גִרְתִּי מִשֶּׁךְ שְׁכַנְתִּי עִם אֶהְלֵי קָדָר"

משיב אותו שבא מאדום, ואומר אתה אומר "מָה יִתֵּן לְךָ וּמָה יִסִּיף לְךָ לְשׁוֹן רְמִיָה:"? יש לך לידע שיותר בנקל יתרפא מכת חרב, ממכת הלשון, לפי שהוא כמו "חֲצִי גְבוּר שְׁנוּנִים" וגו'.

משיב האחר ואומר, עם כל זה עלי ראוי לבכות, שגרתִי מִשָּׁךְ בין עם ממושך ומורט, שמכים על הלחי, ומורטים הזקן ושער הראש, שכנתי עם אהלי קדר, שהם מקדירים ומחשיכים פני האדם, בהכאות בלי דיבור, לפי שאין מבין לשונם.

ואם היה הזמן מיעוט ניחא, אבל "רַבַּת שְׁכָנָה לָהּ נַפְשִׁי עִם שׁוֹנָא שְׁלוֹם" רוצים שיתנו להם שלום, באומרם שאין ראוי ליהודי ליתן להם שלום, ולא הם ליהודי, ולכן "אֲנִי שְׁלוֹם וְכִי אֲדַבֵּר" כלומר אע"פ שאדבר שלום, הִמָּה לְמַלְחָמָה: לעשות מלחמה עמי, ולהכות אותי.

ולכן המן שבא מאדום, ולמד לדבר צחות בשפת חלקלקות, אמר ישנו עם אחד, כלומר אף שלכאורה נראה שהם עם אחד, באהבה שלימה, עכ"ז הם מפזר ומפורד ולבם חלוק זה עם זה בשנאת חנם, אע"פ שהם בגולה בין העמים. (אשכול הכופר אסתר ג ח).

מִן הַמִּיצַר קִרְאתִי י-ה עֲנֵנִי בַמֵּרְחֵב י-ה

איתא בפרקי דרבי אליעזר (פרק לב) שְׁשֵׁה נִקְרְאוּ בְשִׁמוֹתַן עַד שֶׁלֹּא נוֹלְדוּ, וְאֵלוּ הֵן: יִצְחָק, וְיִשְׁמַעְאֵל, וּמֹשֶׁה רַבְּנוּ, וְשַׁלְמֵה, וְיִאֲשִׁיחוּ, וְשִׁמוֹ שֶׁל מֹשִׁיחַ שִׁיבִיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ. יִצְחָק מִזִּינ, שֶׁנֶּאֱמַר [בראשית יז, יט] וְקִרְאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק. וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ יִצְחָק. י', עֲשָׂרָה נְסִיחוֹת שֶׁנִּתְּנָסָה אַבְרָהָם אֲבִינוּ. צ', תְּשׁוּעִים שָׁנָה, שֶׁהִיְתָה שָׂרָה אִמֵּנוּ בַת תְּשׁוּעִים. ח', לְשִׁמוּנָה יָמִים שֶׁנִּמְוֵל. ק', מֵאָה שָׁנָה שֶׁהָיוּ לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר [שם כא, ה] וְאַבְרָהָם בֶּן מֵאָת שָׁנָה.

יִשְׁמַעְאֵל מִזִּינ. שֶׁנֶּאֱמַר [שם טז, יא] וְקִרְאתָ שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל. וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל, שְׁעֵתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְשִׁמְעַע בְּקוֹל נְאֻקַת הָעַם, מִמָּה שְׁעֵתִידִין בְּנֵי יִשְׁמַעְאֵל לַעֲשׂוֹת בְּאַרְצָ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, לְפִיכֶךָ נִקְרָא שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר [תהלים נה, כ] יִשְׁמַע אֵל וְיַעֲנֵם.

בפרשת וילך משה אומר לעם ישראל "כִּי יִדְעַתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן וְסִרְתֶּם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקִרְאתֶם אֶתְכֶם הֲרַעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי תַעֲשׂוּ אֶת הַרְעָ בְּעֵינַי יי' לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם:"

אומר בעל הטורים ארבעה פעמים מופיע בתנ"ך המילה "וקראת" –
 "וקראת אתכם הרעה באחרית הימים" (דברים לא כט) "וקראת שמו
 ישמעאל" (בראשית טז יא).

"וקראת שמו עמנו אל": (ישעיה ז יד). "וקראת ישועה חומתיך" (שם ס
 ח).

לרמוז לנו: כשתקרא אתכם הרעה, וקראת ישמעאל, שתתפלל לאל
 שישמע אליך, ושיהיה עמנו (פדר"א לב) ותשוב אליו בתשובה, אז
 וקראת ישועה חומותיך:

מדוע לישמעאל נתנה הרשות להצר לישראל

התורה אומרת "ויאמר אברהם אל שרי הנה שפחתך בידך עשי לה
 הטוב בעיניך ותענה שרי ותברח מפניה:" (בראשית טז ו)

איתא במדרש (בראשית רבה מה ו) רבי אבא בר כהנא אמר וכו'
 רבי ברכיה אמר טפחתה בקורדקיסון על פניה. רבי ברכיה בשם רבי
 אבא בר כהנא דלויים ופנדיית הוליקה לה למרחץ.

וכתב הרמב"ן – ותענה שרי ותברח מפניה – חטאה אמנו בענוי הזה,
 וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא
 פרא אדם, לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי:

בהבנת הדברים, יש לציין את מה שכתב רבי אייזיק שר זצ"ל ראש
 ישיבת סלבודקה, (לקט שיחות מוסר) באריכות על פי דברי חז"ל.

כתוב בחז"ל שכמו שאליעזר עבד אברהם היה דולה ומשקה מתורת
 רבו לאחרים, ובודאי לא היה עבד פשוט ששואב ומים ועבד בחצר
 הבית, מבואר בחז"ל שגם הגר היתה כך, שדולה מתורת גבירתה שרה
 אמנו, ומוסרת לאחרים.

וביותר מבואר בחז"ל, שאף היתה במעלה יותר מאליעזר ומשאר בני
 ביתו של אברהם, שהיא זכתה להידבק באברהם, ויצאה מכלל ארור
 לאחר עשר שנים ששהתה בבית אברהם, ולא כמו אליעזר שיצא מכלל
 ארור, רק כשעשה את שליחותו להביא כלה ליצחק.

ובנוסף כל באי בית אברהם שזכו לראות מלאכים, וזכו לקדושה עליונה, כל זה היה רק כשהיו סביב משכנו של אברהם אבינו, שהיו בביתו מקום מקדש, וגם לידו, ולכן נאצלו מהרוח אשר על אברהם ושרה, אבל הגר היתה במעלה גדולה יותר מהם, שגם כשיצאה מביתו של אברהם והלכה למדבר, זכתה וראתה מלאכים, וזכתה לגילוי שכינה.

וצריך ביאור וכי שרה חשודה שתענה אותה, וכי מדובר באשה רגילה?

מבאר רבי אייזיק שר, כמו שאליעזר היה מוסר את דברי תורתו של אברהם לתלמידים, כך היהתה הגר עושה, את דברי התורה והאמונה בהש"ית ששמעה משרה, מסרה לנשים, הגר היתה המתורגמנית של שרה להעביר את דבריה הלאה.

והנה כשמסרה שרה את הגר לאברהם אבינו, חשבה הגר בדעתה שהיא כבר זכתה להגיע למעלת הגבירה, והיא כבר לא שפחה, ולכן היתה אומרת דברי תורה ויראה מעצמה ולא ממה ששמעה משרה, והיתה גם חולקת עליה ואומרת לנשים, אל תשמעו לה שהרי אני במעלה יותר משרה שהרי זכיתי להריון ואילו שרה לא זכתה.

ושרה אימנו על חיי כבודה וצעררה לא חסה כלל, על הכל ויתרה בשביל עשיית חסד, אבל על האמת, על התורה, לא היתה יכולה לותר, לחדש ולקיים תורה, עד שלא נתנה, ידעה שרה שרק אברהם אבינו הגיע לזה, ולא תלמידיהם, שבכל רום מעלתם, יכולים הם רק להשכיל ולהבין דברי רבותיהם, אבל לא להשכיל את התורה בטעמיה וסודותיה, כפי אמתתה מדעתם.

ובשביל תורת האמת שלא תשתבש על ידי תלמיד שלא שמש כל צרכו, ולא הגיע להוראה ומורה, צעקה חמס לאברהם, שהוא יגער בה שלא תתנהג עוד ברבנות, לחלוק על שרה, ולומר לפני התלמידות הבאות ללמוד שהיא גדולה וטובה משרה.

והנה שרה אמנו בענותנותה חשבה שאינה יכולה לגעור בה אחרי שעשתה אותה לגבירה כמותה, וכאשר אמר אברהם, את חות דעתו, דעת תורה שהן שני ענינים, מה שהיא אשתו וגבירה בבית אין זה

סותר מהיותה שפחה ותלמידה לשרה כמלפנים, לקחה שרה ממנה את תלמידותיה הבאות ללמוד, וציותה עליה שתתרגם ותפרש תורת גבירתה לפני התלמידות, אבל לא לומר חידושים וטעמים מדעתא דנפשא.

דבר זה היה נחשב להגר ענוי גדול, לרדת מגדולתה שהיתה לה, ולא היתה יכולה עוד להיות שם, כיון שלא היתה כפופה לשרה וע"כ עשתה כדין, ותברח מפניה, כמאמרם ז"ל אל ידור אדם במקום רבו אם לא כייף ליה עיין ברכות ח' ע"א.

וכוונת שרה בזה, להגר שלא תלמד לאחרים רק מה ששמעה ממנה, להעמידה בנסיון זה, אם תהיה תלמיד נאמן, שכיף לרבו או לא, וע"כ לא גירשה שרה מביתה, רק עשתה בחינה הוגנת לה, אם היא יכולה להיות כייפה לרבה, תהיה גבירה ואשה לאברהם, ותלמידה כמו שפחה לשרה.

והגר הרגישה בנפשה שאינה יכולה להיות כייפה לרבה, ועל כן יצאה מבית גבירתה, להשתלם ולעבוד את ה' כפי שכלה, ודעתה לעצמה.

וכשהמלאך העמידה על האמת שאיננה גדולה כמו שרה, וצריכה להיות כפופה לגבירתה, כמשפט התלמיד לרב, שצריך להיות כייף לרבו, ושרק באופן זה תהיה גם גבירה בבית אברהם כרצון שרה העושה חסד עמה, ותהיה אשה לאדונה לאברהם, ותזכה לכל הברכות שהבטיחו לה מן השמים, חזרה לבית אברהם להיות מתורגמנה של שרה, להשקות מתורתה של שרה ולהיות אשה לאברהם כרצונה של שרה שנתנה אותה לאברהם להבנות בזכות של חסד זה שאין דוגמתו בעולם.

והיה רגיל רבי אייזיק שר זצ"ל לומר לפני תלמידיו אחרי שיחותיו הנפלאות, ברוממות מעלת האבות, כמה שנזכה להתבונן ולהכיר גדלותם של האבות, עלינו לזכור ולדעת שעוד רחוקים אנחנו מההכרה השלמה, והמקפת, את אמתת גדלותם, כי רוממות ערכם, היא למעלה מהשגותינו המצומצמות, למעלה עד אין חקר.

גם בפרשה זו בענין שרה עם הגר, שעמעמו בה המפרשים ראשונים ואחרונים מה היה העינוי של הגר שנתענתה אצל שרה אמנו, ואיך אפשר להעלות על הדעת שחטאה שרה לענות את שפחתה עד שתברח, ולמה הסכימו מן השמים שתשוב הגר אל גבירתה להתענות תחת ידיה, האיר לנו רבי אייזיק שר זצ"ל את עיננו, להבין ולהשכיל גדלותה של שרה אמנו, והגר שפחתה, באפשרות לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותינו.

*

בספר שדה אברהם דברי מוסר מראש ישיבת מאור התלמוד רבי אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א כותב: מדוע ישמעאל הוא השליח לרדות את ישראל?.

וכתב: שישמעאל בשונה משאר האומות שהם עובדי עבודה זרה, נושא על פיו שם ה', זו היתה תפילתו של אברהם אבינו עליו, "לו יִשְׁמַעֲאֵל יְחִיָּה לְפָנָיִךְ:" (בראשית יז יח) וכפי שתרגם התרגום יונתן, הלואי ישמעאל יתקיים ויפלה קומך.

ישמעאל בעצם אינו אדם השייך לקב"ה, מלשון אדמה לעליון, אלא פרא אדם, בעצם הוא פרא, פרא עושה כל שעולה ברצונו, נמשך אחרי כוחות הרסניים ביותר, בלי שום הגבלה.

שיא הפראות שלו היא נשיאת שם ה' בפיו, כי בעוד שבשאר האומות יש איזה מעצור לכוחות הפראיים שלהם, הרי ישמעאל משעבד כביכול את שם ה' לכוחות הפראיים שבו, המצריים שטופי זימה בשם ה', אכזריות כלפי הזולת ורוע בלי גבול, גם הם בשם ה', ואחרי כל זה בא ישמעאל וטוען, כי הוא עושה מעשים בשם ה', הוא נימול ומגיע לו להיות בחצרות בית ה', ולזכות בארץ הקודש.

ולכן אם מנסים ישראל להקים בתוך פלטרין של מלך ארץ הקודש, היכל המלך, מלכות הנקראת בשם ישראל, ששם ה' נמצא בתוכה כביכול, והיא כל כולה פועלת היפך של רצון ה', ואם לא די בזה

מנסה בתוך היכל המלך, לפגוע בעבדי המלך האמיתיים, אלה אשר באמת בה' יצדקו ויתהללו זרע ישראל...

האומה הנבחרת להיות השליח להראות להם שְהַעֲלָה עַל רוּחְכֶם, הִיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפַּחֹת הָאָרְצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֶבֶן: (יחזקאל כ לב)

"חִי אָנֹכִי נֹאֵם אֲדַנִּי אֱלֹהִים אִם לֹא בְּיַד חֲזֹקָה וּבְזִרְוֹעַ נְטוּיָה וּבְחִמָּה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם" (שם שם לג) ואין אפשרות שתתקיים מלכות כזאת בפלטרין של מלך. היא האומה הישמעאלית. (שדה אברהם חיי שרה)

איתא בגמרא (סוכה נב): אמר רב חנא בר אחא, אמרי בי רב: ארבעה דברים, [כביכול] "הקב"ה מתחרט" עליהן הקדוש ברוך הוא שברא אותם. ואלו הן:

גלות ישראל, כשדים, וישמעאלים, ויצר הרע.

ישמעאלים – דכתיב: יִשְׁלְיוּ אֱהָלִים לְשֹׁדְדִים וּבְטַחֹת לְמַרְגִּיזֵי אֵל לְאֲשֶׁר הֵבִיא אֱלֹהֵי בְּיָדוֹ: (איוב יב ו)

בתלונת איוב על הצלחת הרשעים בעולם: "אומר איוב כמה מרגיז הדבר, כאשר "יִשְׁלְיוּ אֱהָלִים לְשֹׁדְדִים" כאשר הישמעאלים, שהם ערבים שודדים, יושבים באהלים, כשהם שלווים, וחיים חיי בטוחות ללא פגע, וכל ההרגזה הזאת היא "לְאֲשֶׁר הֵבִיא אֱלֹהֵי בְּיָדוֹ" שהקב"ה בעצמו, הביאם את הישמעאלים לעולם, וכביכול הוא גרם זאת לעצמו. ועתה הוא כביכול "מתחרט" על כך.

על דברי הגמרא הזו הקשה בספר קצות דרכיו (לרבי דוד בורשטיין חתן הרב רפאל בנימין לוינ' זצ"ל) מדוע שונים כל כך לרעה הישמעאלים משאר אומות העולם, שדוקא על בריאת הישמעאלים מתחרט הקב"ה? והרי לכאורה אדרבה הישמעאלים אשר מאמינים באל אחד, הם במעלה גבוהה יותר משאר אומות העולם עובדי עבודה זרה, ומדוע א"כ מתחרט הקב"ה דוקא על בריאת הישמעאלים והרי שאר האומות לכאורה גרועים יותר שהם עובדי עבודה זרה?

וביאר דהטעם הוא, משום שישמעאל במהותו הוא 'פרא אדם' רוצח ושוודד, כדכתיב "יְדוּ בְּכָל יוֹד כַּל בּוֹ" (בראשית טז יב) ופירש"י: ידו בכל ליסטים, וכנ"ל בפסוק באיוב "יִשְׁלִי אֱהָלִים לְשׂוֹדֵדִים"

ולכן דוקא משום שהישמעאלים מאמינים בה' הם רוצחים ושוודדים בשם ה', ואין לך חילול ה' גדול מזה שרוצחים ושוודדים בשם ה', וזהו שקראם הקב"ה בפסוק הנ"ל שבאיוב "מְרַגְזֵי אֵל"

וכידוע שעד היום הזה הישמעאלים רוצחים בשם ה', דבשעת הרצח הם זועקים 'אלוקים גדול' בלשונם בערבית, ורוצחים בחושבם שהם עושים כביכול את מצות ה' ברציחתם, וזהו כנ"ל חילול ה' נורא מאין כמותו, וזהו שכתוב בפסוק הנ"ל שבאיוב "לְמַרְגִּזֵי אֵל לְאֶשֶׁר הִבִּיא אֱלֹהֵי בְּיָדוֹ" שהקב"ה מתחרט על בריאתם, כיון שכאשר ישמעאל שודד ורוצח בידו, הוא רוצח בשם האלוקים, וכיון שכל מטרת הבריאה היא לכבד ולקדש שם שמים, והישמעאלים עושים בשם ה' את ההיפך הגמור, שמחללים שמו ברבים, באומרם שכביכול הבורא יתברך מצווה לרצוח ולשדוד, לפיכך מתחרט הקב"ה על עצם בריאתם.

משא"כ שאר אומות העולם, שאינם רוצחים בשם ה', אלא לכל היותר בשם העבודה זרה, אינם מחללים בזה עכ"פ את שם ה' הנכבד והנורא.

היהודים אשר בתוניהם סבלו מדי פעם מגזירות שגזרו עליהם הגויים, אחת הגזירות היתה שעשתה לה מנהג של קבע, כי כל יהודי שעובר ליד גוי, חייב הוא לקבל ממנו מכה על ראשו, תוך כדי השמעת "ברכה" "שתאכת בוך וזדך" כלומר מכת אביך ואבות אבותיך.

מנהג נפסד זה השתרש בקרב הערבים, ומנהג גיהנומי זה נהיה נחלת כל הגויים, כל יהודי קטן או גדול שעבר על פניו של מוסלמי, היה זוכה למנהג הגונה של מכות על ראשו, בלויית הנימוק לנתינת המכה.

שני מעיינות מים היו בתוניהם העיר, האחד בשכונה הערבית, והשני בשכונה היהודית, אם יבש המעיין ברובע

היהודי, הטריחו עצמם היהודים ללכת למלא את כדיהם ממעיינם של הערבים, וכן להיפך.

בעקבות גזירת 'השתאכה' (המכה) נמנעו היהודים כמה שאפשר שלא ללכת למעיין הערבים, והסתדרו איך שהוא עם המים שהיה להם, אך כשלא היתה להם טיפת מים, ומעיינם היה יבש ניגשו לשם מחוסר ברירה.

יום אחד יצאו אב ובנו הקטן, לשכונה ערבית, למלא כד מים מהמעיין.

הלכו שניהם במרוצה, והשתדלו שלא לשהות במחיצם של המוסלמים, וכך לא לקבל את השתאכה (המכה) המסורתית.

התחיל האב למלא את הכד המים, ובנו עומד לידו, לפתע התקרב אליהם ילד ערבי ונטפל לבן הצעיר, הוריד לו את 'השאשייא' הכובע הקטן שבקצהו חוט לקישוט מעל ראשו, והנחית לו מכה חזקה על ראשו, בהשמיעו לאזניו את הברכה הידועה "שתאכת בוך וזדך".

הוי אמי... הוי אמי... קרא הילד בצעקה, ובאותו רגע, הרפה ממנו הערבי וברח לו.

הקאדי הערבי, היה אז בקרבת מקום, ויראה מרחוק את המחזה הזה, ויתפלא מאוד על שהילד קרא לאמו, ובו בזמן אביו היה עומד לידו, ואילו אמו אינה נמצאת כלל שם.

אחרי שגמר האב למלא את כד המים, אחזו הוא ובנו כל אחד בראש הכד, וילכו בדרכם לשוב לביתם.

קרא הקאדי לילד היהודי וישאלהו, מדוע בני קראת לאמך ולא לאביך שעומד על ידך בשעה שקבלת את ה'שתאכה'? והרי אמך אינה נמצאת כאן?

יא סידי (אדוני) ענה הילד החכם בטוב טעם ודעת, אני לא התכוונתי כלל לקרוא לאמי של היום, שילדה אותי ושנמצאת כעת בביתה, אלא לאמנו הראשונה, היא שרה אמנו קראתי

לה, והתלוננתי עליה לאמור, מדוע נתנה את הגר שפחתה לאברהם אבינו בעלה לאשה, שממנה יצאה האומה הזו, שעושה לנו כל הזמן צרות, ואנו מקבלים מהם יום יום מכות על לא עוול בכפנו?

לכן צעקתי וקראתי לאמי הראשונה, ודוקא לה, אולי תתפלל ותתבטל הגזירה הקשה מעלינו, ולזה לא היה טעם לקרוא לאבי העומד לידי, כי אין בידו להושיע.

ראה הקאדי כי ילד חכם ונבון עומד לידו, ויתפעל מאוד מתשובתו החכמה, הוא החליט לבטל את גזירת 'השתאכה' שגרמה לחיכוכים ולמריבות קשות בין היהודים לבין הגויים.

שמחו היהודים על ביטול הגזירה הנפסדת, והודו לילד הפיקח שבעקבות דברי החכמה שהשמיע רוח להם. (למען אספרה)

רק ביטימעאל יש מתאברים

וַיֹּאמֶר יי' לְהֵאשְׁרֵנוּ גוֹיִם בְּבִטְנָךְ וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיֶךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מִלְּאָם יֵאָמֵץ וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר: (בראשית כה כג)

כתב רש"י: שני גוים בבטנך - גיים כתיב, [מלשון גאים] אלו אנטונינוס ורבי.

רמזו לה שמהריון זה יצאו לה שני ילדים, שיהיו לשני עמים, ישראל ואדום, יעקב ועשו.

כתב המהר"ל (גור אריה תולדות) לבאר, כי להליכות והנימוסים יש מכנה משותף בין עם ישראל ואדום, משא"כ לגבי הנהגת ישמעאל רחוקה היא מאוד מנימוסי ישראל.

וביאר המהר"ל כשאמרו לה "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָךְ" לא היתה הכוונה רק על אנטונינוס ורבי בלבד, אלא על כללות שתי האומות וכו' ישראל ואדום, שהם מיוחדים בחשיבות וכו'.

ומרמז על כלל ישראל ואדום, שיש להם ענין מיוחד, שהם 'גיים' ורוצה לומר כי נפש חשובה יש להם, ונוהגים במאכל שלהם בחשיבות וכו' והכוונה בזה, כי יש אוכל אכילתו כבהמה, ואינו מחשיב עצמו, אבל ישראל ועשו, אין נוהגין כך, רק מתקנין תקון הראוי לאדם להחשיב עצמו וכו' וכן אדום נוהגין עד היום במלבושיהם להתכבד מאד יותר משאר אומות, וגם בבנינים נאים לא כמו ישמעאל, שאינם מקפידים על מאכלם ועל מלבושם ועל מרחצותיהם וכו'.

לכך אמר "שני גיים בבטנך" ורוצה בזה, כי אומות חשובות שיש להם חשיבות נפש וכו' עכ"ל.

מדבריו עולה כי הנהגת אדום החיצונית, שורשה בנפשם, ולדבריו יש להם נפש חשוב, ולכן בבני עשו שיש להם נפש חשובה.

אבל בני ישמעאל שהם בני אדם שפלים בהנהגתם, ואין להם נפש חשובה.

כמ"ש בגמרא (כתובות סו:) בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם ישראל, בזמן שעושין רצונו של מקום – אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום – מוסרן ביד אומה שפלה וכו'.

אומר רש"י אומה שפלה ערביים – קרי אומה שפלה, ששוכני אהלים הם במדבר.

לפי זה מובן מדוע רק אצל הערביים מצינו שהם מוכנים למסור את נפשם ולהתאבד, בעוד שלא מצינו ולא ראינו דבר זה בשאר אומות העולם?

כי רק בני עשו, שדומין לבני ישראל, בזה שיש להם נפש חשובה, הוא שיתכן שמהם יצאו גיים, משמעות הדבר הוא שבני ישמעאל אין להם נפש חשובה, וגם מזה שישמעאל אין להם חשיבות נפש במאכלם ולבושם ועל מרחצותיהם, לכך אמר רק אודות עשו ובניו "שני גיים בבטנך" כי זה שייך רק באומות חשובות, שיש להם חשיבות הנפש, לכן מי שאין בהם חשיבות נפש, אין סיבה שלא למסור את נפשו, כי

הלא בין כך אין נפשו חשוב, שהרי הם בעצם פרא אדם, ולא אדם פרא, ואין להם תכונות של בני אנוש.

ולכן מאחר שאין בהם חשיבות כשאר בני אדם, ממילא קל להם לאבד עצמם.

ולכן גם קל למנהיגים שלהם, לגייס עוד ועוד מתאבדים, למרות שטבע האדם להציל את עצמו, וק"ו שלא להרוג את עצמו בידיים, אך כל זה מי שנפשו חשובה לו, אבל אלו בני ישמעאל שהם בוויים ושפלים בעיני עצמם, אין להם ערך לנפשם קל להם לאבד עצמם.

מסופר על ערבי מוסלמי שהיה גר בקרבת בית הקברות היהודי.

כל פעם שהיתה עוברת לוויה, היה הגבאי מכריז צדקה... צדקה...

הערבי שהיה שומע את הצעקה הזאת, לא הבין ברור את המשפט, והיה נשמע לו שהוא צועק טאקה... טאקה... (טאקה בערבית זה חלון).

הערבי היה סקרן לדעת מה ההכרזה הזאת טאקה, על איזה חלון מדובר?

הוא פגש את אחד היהודים, שאל אותו הערבי, תגיד לי מה זה טאקה, מדוע בהלויה אתם צועקים חלון חלון?

היהודי שהיה בעל חוש הומור, חש בתמימותו של הערבי והחליט לעשות ממנו צחוק.

אמר לו היהודי בתדהמה מה!!! שמעת את הקוד שלנו טאקה?!!! נחשפת בשוגג לאחד מהסודות הכי שמורים של היהודים, סוד שעובר מפה לאוזן בין היהודים.

כששמע זאת הערבי גברה סקרנותו יותר ויותר, תגלה לי מה זה? אין לי שום אפשרות לגלות לך, אמר היהודי, גם אם תתן לי כל הון שבעולם.

הגוי הרבה להפציר ואף הבטיח ליהודי סכום גדול עבור כך. משהרבה הערבי להפציר, אמר לו היהודי אין לי ברירה אני יגלה לך, אבל רק בתמורה לסכום כסף שתתן לי, ובתנאי שלא תגלה זאת, כי אם אחיי היהודים ידעו שגילתי לך, יגזרו עלי גזר דין מוות.

הלך הערבי מיד לביתו בשמחה, הביא איתו את סכום הכסף, וציפה בהתרגשות רבה, לשמוע את אחד הסודות הכמוסים של היהודים על פשר החלון.

בקול שקט ומהוסס אמר לו היהודי, מוחמד הנביא שלכם, יושב בשערי גן עדן, ולא נותן לשום יהודי להיכנס לשם.

אך אנחנו היהודים יותר חכמים ממוחמד שלכם, ואחד מהיהודים ששהה בגן עדן, פתח את החלון מאחורה, וכך דרכו נכנסים כל היהודים לגן עדן.

ולכן בכל הלוויה של יהודי, אנחנו מזכירים לו טאקה טאקה חלון חלון, אל תשכח, לא נכנסים מהשער הראשי ששם נמצא מוחמד, רק מהחלון.

הלך הערבי לביתו בעצבים, כך צוחקים על מוחמד?!!!

סיפר הערבי לאשתו את כל המעשה, ואיך גילה לו היהודי את אחד הסודות הכמוסים שלהם.

חשב הערבי כיצד אוכל להפר את עצתם של היהודים.

לאחר מחשבה אמר לאשתו החלטתי שאני מתאבד, עולה לשמים, כדי להודיע למוחמד שסיגור את החלון.

כן יאבדו כל אויביך ה'.

מעלת לימוד התורה ביחס לשאר המצוות

אמרו חז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א): על המשנה "ותלמוד תורה כנגד כולם" כל מצוותיה של תורה, אינן שוות לדבר אחד של תורה". ובאר הגר"א דהיינו למילה אחת של תורה. דהיינו שכל המצוות ביחד לא שוות ללימוד התורה.

וכך כתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ג). אין לך מצוה בכל המצוות כולן, שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולן.

מעלת לימוד התורה בשבת

כתב המקובל החסיד הרב רחמים שרים זצ"ל תלמידו של גאון המקובלים בירושלים הרב שאול חיים דוויק הכהן זיע"א בספרו שערי דרך החיים (ח"ג סימן קצה) וז"ל ושמענו מפי הרב יוסף חיים (הבן איש חי) שהלומד בשבת עולה י"ז אלף פעמים על החול מפי מגידי אמת עכ"ד.

וכתב בספר שיבת ציון (ח"ב רלג, להרה"ג בן ציון מוצפי שליט"א): א"ל מו"א המקובל רבי סלמן מוצפי זצ"ל שצריך לומר י"ז אלף רבוא כי כך שמע מפי חכמי הקבלה שבירושלים (וזאת עפ"י הכתוב בספר עץ חיים למהרח"ו ובתקוני הזהר ועוד)

ואם כן 17 אלף ריבוא הוא מאה שבעים מליון. לפי זה לימוד תורה של שעה אחת בשבת, שווה כמאה שבעים מליון שעות של חול".

ומה שכתב הבן איש חי (שנה ב בהקדמה לפרשת שמות) ששעה אחת בשבת שווה כאלף שעות בחול, אמר לו אביו זצ"ל שהוא לאו דוקא ובדרך הפלגה כתב כן, (כמו שאומרים 'חמץ אפילו באלף לא בטל', ובאמת שגם ביותר מאלף, אינו בטל).

חוברת זו שהנך אוחז בידך, נקראת בשקיקה על ידי כל שכבות הציבור, ורבים מוסרים מהם דרשות לציבור. ויש ביקוש להגדיל את התפוצה, כי אין הקומץ משיביע את הארי.

בסכום של 100 ₪ ניתן להדפיס כ-40 חוברות והנך שותף בזיכוי הרבים. של מאות שעות של לימוד תורה בשבת קודש, והכל יהיה נזקף לזכותך.

להקדשת חוברות

עם הנצחה לעילוי נשמת או לברכה

במחיר עלות ניתן להתקשר 054-8428679